

להערכת דמותו של באראש

(בשולי מאמרה של חייקה גרוסמן *)

רוצה אני להעיר מספר הערות בשולי מאמרה של חייקה גרוסמן — „25 שנה למרד ביאליסטוק”. שהתפרסם ב„ילקוט מורשת” חוברת ט' (אוקטובר 1968). המאמר עוסק בנייתו דרכו של היודנראט בעיר זו, שבראשו עמד (ואפילו אם לו מבהינה פורמלית) המהנדס באראש. במקביל מתוארת דרכה המפוארת של המחותר היהודית בביאליסטוק עד למרד ב־1943.

מהנסיון לבדוק ולסכם את אופיין ואת דרכן של שתי המסגרות הללו במישור המקומי, הוסקו גם מסקנות כלליות יותר, החורגות מתחום המתרחש בביאליסטוק.

פעילותו של היודנראט ושל באראש, סוכמו בצורה חד משמעית לשלילה. תוך כדי דיון ביודנראט המקומי, מגיעה כותנת המאמר, גם להכללות בדבר מהותו של מוסד זה במקומות אחרים. כן מובעת הסתייגות מ„ראייה חדשה” את תפקידו של היודנראט.

כדי לבסס את קביעתה בדבר תפקידו השלילי של באראש, מתווה המחברת, קווים לאיפיון דמותו ופעילותו. בשבע נקודות סיכום, ניתן למצוא הערכות חיוביות ולצידן — האשמות כבדות, אלה האחרונות, צריכות להטות את התמונה כולה לצד השלילה.

נראה לי, כי העובדות ש„שמר על הקשרים עם אנשים אחדים בארגון הלוחם, ואף סייע במידה לא מבוטלת” (סעיף ב'), „ניסה להציל (באמת ובתמים) את הגיטו באמצעות עבודה פרודוקטיבית...” (סעיף ג'), „גילה יוזמה משלו ותנופה כלכלית בלתי רגילה” (סעיף ד') — כדי לקדם את המטרות הנ"ל — זוכות להערכה חיובית אף מצד מחברת המאמר. חייקה גרוסמן מציינת, אמנם רק בסוגריים, שבאראש עשה „באמת ובתמים”, אך גם במקומות אחרים במאמר הוגדר באראש כאדם הגון ולא מושחת (עמ' 41), אולם כאמור, נקודות אחרות הופכות, לדעתה של חייקה גרוסמן, את המאזן לשלילי:

(א) „באראש ידע את אשר התחולל בגיטאות אחרים, על ההשמדה בפונאר, בחלמנו, בטרבלינקה — ולא שינה את גישתו ואת מדיניותו.” (סעיף א')

כאן יש מקום למספר שאלות: האם כאשר הובאו העובדות הללו לידיעתו של באראש, הבין והאמין שזה תהליך של השמדה טוטאלית, העלול לפגוע גם בקהילת ביאליסטוק. הבהרה נוספת בנקודה זו, חשובה להערכת התנהגותו של איש זה. כידוע, גם אותם הכוחות הציבוריים שמחוץ ליודנראט, כוחות אשר הפכו מאוחר יותר לנושאי המרד, התלבטו קשות ביחס לאופיה של המדיניות הנאצית. רק בשלבים המתקדמים למדי של תהליך ההשמדה, הגיעו אנשי המחותרת למסקנה, שמדיניותם של הגרמנים היא „פתרון סופי”, על כל המשמעות הטראגית של מושג זה, וגם אז, „היתה הדרך למרד מלאה תחתיים, קשיים פנימיים, ונדרשו כוחות נפשיים, מעל ליכולת השגתנו, כדי להגיע לקרב האחרון” (עמ' 43). בדרך כלל, היו מחליטים אנשי המחותרת, על המרד במועד של „אקציות” חיסול. פעל כאן בין היתר, שיקול של אחריות ציבורית. ומכאן השאלה השניה ביחס לבאראש — האם הוא לא הלך בדרך המרד מתוך שיקולים אישיים, או שמא לא קיבל את המוצא של מרד מתוך עקרון של הערכה ציבורית ומתוך הערכת מצב הקהילה, ואולי אף לקח בחשבון את ההתפתחויות בחזית? (על נקודה זו אתעכב בהמשך). היום יכולים אנו להתווכח באיזו מידה, היתה הערכתו נכונה או מוטעית, אבל עלינו לבדוק את המניעים בהתנהגותו

* ר' ילקוט מורשת ט': 25 שנה למרד גיטו ביאליסטוק.

„ 25 שנים למרד גיטו ביאליסטוק“ (הערות)

אז. כל עוד היה באראש מנחה מדיניותו, על-ידי העקרון של הצלת הקהילה (בלי מרכאות — והרושם המתקבל מתוך מאמר זה הוא, שגם חייקה גרוסמן מאמינה שזו היתה כוונתו של באראש) — וגם אם לא ראה במרד את המוצא היחיד, הרי עדיין נמצא באראש על מישור אחד עם גורמים ציבוריים שמטרתם היא אחת — ההצלה.

כאן יש להוסיף סייג אחד ברור וחד-משמעי: אנשי היודנראט אשר איבדו את צלם האדם, אשר העדיפו את האינטרס האישי על זה הציבורי — אינם שייכים לקטגוריה זו. טיפוסים מסוג זה, ניצלו את המצב שנוצר עם הכיבוש הנאצי, תפסו את ראשות היודנראט או הדרו לשורותיו כבר בראשית קיומו. אחרים הדרו או הוחדרו לתוכו בשלבים מאוחרים יותר — וכולם שירתו את הגרמנים מתוך שיקולים אישיים. הוויכוח יתנהל כאן על מישור שונה לגמרי.

נראה לי כי הדילמה הזאת, של ההבחנה בין השירות לגרמנים, לבין הפעילות לטובת הקהילה, מורגשת היטב (סעיף ו'). ואין זאת רק שאלה של ניסוח. חייקה גרוסמן כותבת ש „כאשר צריך היה לבחור בין השירות לגרמנים, לבין הלוחמים, בהר (באראש) בשירות לגרמנים“. כאן כנראה נרמז על מקרה חמור ביותר של הימנעות מהצלת הלוחמים לאחר שנתפסו ע"י הגרמנים, ונקודה זו מטילה צל כבד על באראש. אולם המחברת הוסיפה לסעיף זה הערות בסוגריים, הערות מהותיות ביותר. אם חייקה גרוסמן משוכנעת שבאראש הפך למשרתם של הגרמנים, מדוע יש צורך בהערה „ל טובת היהודים המוכנסים...“? כיצד יש להבין את ה„כמובן“ הזה? אי הבהירות הזאת, אינה מוסיפה להבנת הנושא בו עוסק המאמר. אני נוטה להתרשם מהערות אחרות של המחברת, כי היא רואה בבאראש — אדם ישר, אשר לא צדק בקשר לדרכו הציבורית. אם כך נראים הדברים (ואם לא — יש לומר זאת בכל הבהירות!) יוצא איפוא, שהניסוח של סעיף ו', מאוד מגמתי, והוא בא לשרת את התיוה המרכזית של המאמר, תפקידו של באראש היה שלילי ואין הוא ראוי אפילו ליהס אמביוולנטי. לו היינו מקבלים כנקודת המוצא, את הפעילות לטובת היהודים, ומתוך כך בודקים את הדברים — היו הדברים נשמעים אחרת. ושוב, אין זו שאלה של ניסוח, אלא של הערכה היסטורית. האמנם הערה זו של פעילות „לטובת היהודים“, מקומה רק בסוגריים?

בסעיף ז' נעשה ניסיון להגיע להכללות ולמסקנות. שם נאמר: „כמו כל יודנראט יכמו כל יושב-ראש של היודנראט, שלא קשר את גורלו עם הלוחמים, גם הוא (באראש) לא הצליח להציל את הגיטו ולא להציל אף יהודי...“ האם מותר לנו להבין מתוך הצגת דברים זו, שהדרך היחידה להצלה היתה דרכם של הלוחמים? המחותר היהודית רשמה דף מפואר בתולדות עמנו בתקופה קודרת זו, בהגנה על כבוד העם היהודי. אולם, האם היה בכוחה של תנועת ההתנגדות היהודית בגיטאות, להביא להצלת החיים היהודיים? (אחוז ניצולים גבוה למדי היה בקרב הפארטיזאנים היהודים, אך חייקה גרוסמן חייבה את הלחימה בגיטאות — עמ' 42).

מכאן גם לשאלת ההערכה של תקופת השואה על פי התוצאות האיומות של פרק היסטורי זה. אין לדעתי, לראות בתוצאות את קנה-המידה היחיד ולא המכריע, להערכת הישגיהם או מחדליהם של גופים שונים בתקופת הכיבוש הנאצי — לא לגבי המחותר היהודית ולא לגבי היודנראטים. כאן תרמה את חלקה המכריע, מכונת ההשמדה הנאצית.

צודקת המחברת כשהיא מעלה תביעה להעריך היום את השואה על כל מרכיביה ועל מימדיה המחרידים מתוך „הבנת יתר, מתוך ידיעת יתר של העובדות ולא להיפך“ (עמ' 41). אבל מתוך המאמר משתמע הדרשה ל„הבנת יתר“ של המצב, מופנית אל האנשים שפעלו בתקופה הזאת. האנשים אז, לא יכלו לפעול ולא פעלו לפי ידיעת-יתר, שיש לאנשי מדע היום. הם פעלו בתנאים שלא כל מה שידוע לנו היום, היה בגדר השגתם אז.

על חוקרי השואה לא רק לשחזר את קורות הימים ההם בפרספקטיבה היסטורית — וזה תפקיד חשוב ביותר — אלא לתאר ולהסביר גם את אשר התרחש באותם הימים, על רקע התנאים האובייקטיביים של השנים ההם. השאלה, באיזו מידה ידעו אנשי הגיטו או לא ידעו את האמת כילה, הופכת למכרעת בהערכת תגובותיהם של אנשי הגיטו. המחברת מודה ש „חלק גדול מאנשי הגיטו, שמע על ההשמדה, אך לא יכול היה להמחיש לעצמו משמעותם של מעשים אלה. (עמ' 41). ולכן, „הבנת יתר“ של ההיסטוריונים כיום, אין בהם כדי להשפיע על הערכת המצב כפי שהוא הובן אז על-ידי האנשים.

ובהמשך נאמר: "אין לשכות כי אפילו היודנראט ה"טוב" זה שבי ראשו עמד אדם כבאראש, שלכל הדעות, לא היה איש מושחת — גם הוא נכשל, והוא נכשל בדבר מכריע, בכך שכיוון את היהודים לא בדרך המאבק והפרת הסדר הנאצי אלא להצלה מדומה" (עמ' 41). ושוב מתעוררת הבעייה — באראש ראה במדיניותו, "הצלה מדומה", כבר תוך כדי כהונתו, או שמא זה פרי הערכתנו היום.

נכון הדבר, שהמחברת היהודית הצטיינה יותר מאשר גורמים אחרים בהערכה מדויקת של המצב. וכך קובעת חייקה גרוסמן שה"כורח של הלחימה שהצענו ליהודים, לא היה יכול להיות מוצע על-ידי חוגים או אישים שנאחזו באמונות שוא, כי חלום הבלהות יחלוף איכשהו, ובבוקר אחד נתעורר ויקרה נס" (עמ' 43). כפי שציינתי היו למחברת, נתונים טובים יותר להעלות את סיסמת המרד, אך עדיין נשארת פתוחה השאלה — האם בראשית 1943, היתה האמונה בהצלה קרובה, בגדר של "נס" בלבד?

רצוי היה לשמוע — האמנם לא רווחו בקרב אנשי יודנראט או בקרב חוגים אחרים, שלא עלו על דרך המרד, שיקולים ריאליים יותר על המצב? הרי אין לשכות שהיה זה סמוך לנצחון סטאלינגראד, ואחרי נצחונות בחזיתות אחרות, ושרידי הקהילות היהודיות האמינו שקרוב סופו של היטלר. רק היום יודעים אנו, שעברה שנה תמימה עד אשר הצבא הסובייטי הופיע באיזור זה.

ביקורת קטלנית מושמעת כנגד המנהיגות היהודית ונגד פעילי הציבור, שנאחזו בנשק השתדלנות בתקופה הנאצית: "השתדלנות היהודית שיכולים להיות לה אספקטים חיוביים בגולה הטרומ-נאצית — מי שנאחז גם בה בגיטו לא ידע ולא הבין באיזה עולם הוא חי, אבל מי שחי כיום, מוכרח לדעת, מוכרח להבין באיזה עולם חיו בני עמו שהושמדו" (עמ' 42).

מוצדקת התביעה שאנו כיום, נבין באילו תנאים חי עמנו אז, אבל המחברת בעצמה מודה שהיהודי בתקופה ההיא לא ידע ולא הבין באיזה עולם הוא חי. ואם כך המצב, האם נכון הוא לבוא בטענות, מדוע לא גובשו תגובות אחרות במקום שתדלנות? (כדאי להעמיד את העובדות במקומן, ולציין רק בהערה צדדית, כי היו מקרים רבים של פעולות שחרגו מתחום השתדלנות, והם עלו בהרבה על מה שמקובל לחשוב היום). כאן חסרה לדעתי, ההבחנה בין השלבים השונים בתהליך ההשמדה. אי אפשר לדבר על כל תקופת שלטון הנאצים כעל יחידה אחת, ולא בכל שלב יכלו פעילי הציבור להגיע למסקנה, שאין מקום לשתדלנות.

היסטוריון השואה, ראול הילברג, בספרו "The Destruction of the European Jews" הופך את השתדלנות היהודית לתכונה המרכזית בפעילות היהודית הציבורית, ועל יסוד תיזה זו מנסה, להסביר את מימדי השואה היהודית. נראה לי, כי אנו יכולים לגלות יותר הבנה לתנאים שהצמיחו את השתדלנות גם בשלבים רבים של התקופה הנאצית — וזאת לאו דווקא על חשבון הערכה נכונה ורבת חשיבות של תנועת ההתנגדות היהודית. העמדה מספקנית וחד-משמעית של השתדלנות היהודית, מול המרד היהודי — יש בה הכללה, טישטוש תחומים מבחינת התנאים, והזמן והמקום, ואין זה מקרב אותנו להבנת התקופה הנידונה.

(ב) חייקה גרוסמן מציגה תביעות "מינימום" כלפי היודנראטים:

1. היה עליהם לאמר ליהודים את האמת כולה.

2. היה עליהם להציע ליהודים לנסות להציל עצמם בדרך כלשהי.

ובהמשך, מצניעה המחברת לכת עוד יותר, ומסתפקת בכך שה"יודנראט אשר הלך בדרך של הצלה פרודוקטיבית בתחילתו של הגיטו, ישנה את דרכו בסמוך לכליון". המחברת מגיעה מניתוח המצב בביאליסטוק להכללות, וטוענת ש... "אם יודנראט זה (בביאליסטוק) נכשל — איזה יכול היה להצליח?"

יש לקבוע שיוודנראטים לא מעטים — כמסגרות שלימות או בתור יחידים, לא רק שמילאו את הדרישות הצנועות הנ"ל, אלא הרחיקו לכת עוד יותר וחבל שלא נרמזו אפילו על כך במאמר בו אנו דנים.

„25 שנים למרד גיטו ביאליסטוק“ (הערות)

והדברים אינם מצטמצמים אך ורק לפרשיות מפוארות מסוג זה של טוצ'ין ולחוא, שם עמד היודנראט בראש המרד. הנני קובע את הדברים על יסוד בדיקת המצב באיזור גאליציה המזרחית, זוהלין ופולסיה. היו תופעות של התאבדויות הפגנתיות, סירוב לשתף פעולה עם הגרמנים אפילו בתחום הכלכלי, סירוב למסור אנשים — דבר שהיה כרוך במוות מידי, היו קשרים עם המחותרת, ועוד מקרים רבים אחרים, כאשר המשותף להם הוא סירובם לשתף פעולה עם הנאצים. (אוכל להמציא פרטים מדויקים על למעלה מ-70 יודנראטים באיזור זה). יוצא איפוא, שלצידם של היודנראטים אשר מילאו תפקיד עגום ביותר בתקופה זו, היו גם יודנראטים (ומספרם רב!) שאמרו לבני קהילתם את כל האמת (שהיתה ידועה להם), ניסו להפר את ה„סדר“ הנאצי, ועמדו בשירות הקהילה עד הסוף המר. אכן, לא הערכה „חדשה“ דרושה לנו, אלא הערכה נכונה.

Czerniakov would be tenable. From an objective assesment emerges the interesting figure of a man who came from a certain environment remote from the Jewish masses, and whose actions were influenced by the conditions created and imposed upon him by the occupation. In his sincere, subjective approach and with his honest good intentions, he attempted in vain to break through the impenetrable wall of pre-determined, unshakeable Nazi decrees and their policy whose ultimate goal was complete annihilation.

In an Appendix, Gutman presents a selection of extracts from various works referrnig to the engineer Adam Czerniakov as an individual, and to his actions as head of the Judenrat. The writer has selected entries from diaries and memoirs of people who lived in the Warsaw ghetto, were Czerniakov's associates or expressed the feelings of the ghetto about him.

in the **Discussion Section**, Aharon Weiss comments on Haika Grosman's article on "The 52 th Anniversary of the Byalistrock Ghetto Uprising" which appeared in No. 9 of **Yalkut Moreshet**.

Haika Grosman replies to Mr. Weiss' remarks, stressing her own approach to the problem of the Judenrat.